

Makale Türü: Araştırma

Geliş Tarihi: 08.07.2019

Kabul Tarihi: 24.07.2019

MİLLÎ ŞUURUN SAĞLAM BİR VESİKASI: KÜRESÜNNİ TÜRKLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Ferit YÜCEBAŞ*

Öz

I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında İran'dan Türkiye'ye göç etmek suretiyle farklı illere yerleşmiş Türkler, çeşitli çevrelerce Küresünni olarak adlandırılır.

Söz konusu Türk topluluğunun, Güney Azerbaycan bölgesinden çeşitli siyasî, ekonomik ve kültürel nedenlerle muhacir durumuna düşüp göç etmesi trajik hâdiselerin de yaşanmasına neden olmuştur. Küresünniler, Türk olmalarına rağmen bir kısmı birtakım baskı ve zulümlerden dolayı bu kimliklerini yitirmişlerdir. Fakat her türlü güçlüğü rağmen millî kimliğini korumayı başarmış kesimde millet şuuru oldukça güçlüdür. Söz konusu toplulukla ilgili geçmişe dair yeterli tarihi vesikanın olmaması büyük bir eksiklik olarak görülmekte ve yapılan çalışmaların kıfayetsiz kalmasına neden olmaktadır.

Bu çalışmada Güney Azerbaycan bölgesi Türklerinden olan Küresünnilerin tarihsel geçmişi ve millî kimliği üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Güney Azerbaycan, Küresünniler, İran.

A Solid Indicator Of National Consciousness: Khorasinids Turks

Abstract

Before and after the First World War, the Turks settled in different provinces by migrating from Iran to Turkey, has called various circles Khorasinids.

The migration of this Turkish community from the South Azerbaijan region to immigration status due to various political, economic and cultural reasons has led to tragic events. Although Khorasinids are Turkish, some of them have lost their identity due to some oppression and persecution. However, despite all difficulties, the national identity in the section that managed to protect the national identity is quite strong. The lack of sufficient historical documents of the past regarding the community is considered to be a major shortcoming and makes the studies ineffective.

In this study, of Khorasinids which they are Turks of South Azerbaijan region, historical background and national identity will be discussed.

Keywords: South Azerbaijan, Khorasinids, Iran.

* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Giriş

İran, sahip olduğu jeo-politik konumundan dolayı tarih boyunca birçok millete ev sahipliği yapmıştır. Bilindiği gibi Türkler tarihin değişik dönemlerinde bu bölgede hâkimiyet kurmuşlardır. Bu tarihsel sürecin bir sonucu olarak da günümüzde İran sınırları içinde yer alan ve Küresünnilerin de yoğun olarak yaşadığı Güney Azerbaycan¹ bölgesi pek çok Türk boyunu barındırmıştır.² Bu bölge kadim Türk yurdudur. Türk nüfusu, günümüzde de olduğu gibi, her zaman İran'da çoğunlukta olmuştur.³ Bu noktada İbn Haldun, Türkler hakkında şöyle bilgi vermektedir: “İran Türklerin yurdudur, ancak Fars bilgileri bunu inkâr ediyorlar.”⁴ Günümüzde Türkiye’den sonra sınırları içerisinde en çok Türk nüfusu barındıran ülkelerin başında İran gelmektedir. İran’ın özellikle batı kısımları başta olmak üzere farklı bölgelerinde birçok Türk boyu⁵ arasında Azerî Türkleri, Kaşkaylar, Avşarlar, Kaçarlar, Şahsevenler, Horasanî ve Bocagçiler, Karadağlılar, Karapapaklar, Karâyiler, Hemse Türkleri, Kengurlular, Bayat, Karaçorlu vb. boylar yer almaktadır.⁶

Çalışmamızda özellikle Güney Azerbaycan Türklerinden olan Küresünniler üzerinde durulacaktır. Burada Küresünni kelimesinin nereden geldiği hakkında kısaca bilgi vermekte yarar vardır; Küresünni adının bir rivayete göre Kara-Sünnî, Kore-Sünnî (kör edilmiş Sünnî) sözlerinden geldiği rivayet edilse de bunların ilmi yönünün olmadığını belirten Oktay Aslantaş, Küresünnilerin İran’ın Urmiye şehri ve civarı hâkimleri olan Kasımlı Avşarlarından olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan bu Türk toplumunun liderinden dolayı “Kör Hasanlı” diye anıldığı, bu ismin sonradan Küresünnî’ye dönüştüğüdür. Çünkü Kör Hasanlılar, İran Avşarlarının bir koludur ve Küresünniler de Avşar boyuna mensuptur.⁷ Ayrıca Sünnilerin yoğun olarak yaşadıkları bölge olan Güney Azerbaycan’da diğer milletler tarafından Sünnioğulları anlamına gelen “Guresünnî” tabiri de kullanılmıştır.⁸

¹ Güney Azerbaycan, İran Azerbaycan’ı olarak da adlandırılmaktadır. Bu bölgenin kuzeyinde Aras Nehri, batısında Doğu Anadolu, güneyinde İran’ın Kürt bölgesi ve Hamse, doğusunda Talış ve Muğan Dağları ile sınırlı ve Azerî Türkleri ile meskündür. Söz konusu bölgenin belli başlı şehirleri şunlardır: Tebriz, Hamedan, Erdebil, Hoy, Urmiye, Kazvin, Zencan, Miyana, Marega, Merend, Eher, Miyandab, Selmas, Nagede, Ebher, Takestan, Bicar, Sarab, Mişkin (Hiyov), Halhal, Astara, Makü, Gorve, Muğan (Germi), Heştrud, Geydar (Hudabende), Save, Kengaver. Bkz. Barış Metin, “Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1918-1938)”, TSA, Yıl: 16, Sayı: 2, Ağustos 2012, s. 158.

² Ali Kafkasyalı, “XIX. ve XX. Yüzyıl Siyasî ve Sosyal Olaylarının Güney Azerbaycan Edebiyatına Yansımaları”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 25, Erzurum 2006, s. 166-167.

³ Kafkasyalı, “XIX. ve XX. Yüzyıl Siyasî ve Sosyal Olaylarının Güney Azerbaycan Edebiyatına Yansımaları”, s. 167.

⁴ Nabi Kobotarian, “İran Türkleri”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ?, s. 2.

⁵ Seçkin Sarpkaya, “İran Türklerinin Masallarıyla İlgili Türkiye’de, Azerbaycan’da ve İran’da Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme”, Ege Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: I, Sayı: 1, Temmuz 2018, s. 58.

⁶ Meşküre Yılmaz, Tarihi, Siyasî ve Kültürel Yönleriyle TÜRKLERİN DÜNYASI ve Türkiye’nin Dış Türkler Politikası, Kripto Yayınları, Ankara 2010, s. 205.

⁷ Geniş bilgi için bkz. <http://kuresunniler.com/1333/kuresunnilerin-yakin-tarihi>, Erişim Tarihi: 23.07.2019.

⁸ Mehmet Fuat Levendoğlu, “Küresinliler Örneğinde Kültürel Kimlik (Küresinliler’in Sosyo-Kültürel Yapısı)”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s. 92.

İran'daki Türkler denildiği zaman akla ilk gelen Güney Azerbaycan Türkleridir. Bu bölgede yaşayanlar Kuzey Azerbaycan'ın etkisiyle Azerbaycanca terimlerini kullanmaktadır.⁹ Türkiye-İran ilişkileri Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle Güney Azerbaycan ile ilgili meseleler üzerine şekillenmiştir. Günümüzde Güney Azerbaycan Türkleri Tebriz, Urmiye, Hoy, Makü, Sulduz, Sovukbulak, Tikantepe gibi yerlerde yoğun olarak yaşamaktadırlar.¹⁰ Özellikle Hoy, Selmas ve Urmiye bölgelerinde yaşayan Küresünnileri,¹¹ Giresunlu veya Kiresunlu olarak tanımlayan Yaşar Kalafat, bu Türkmen-Oğuz toplumunun Azerbaycan'ın söz konusu bölgelerinde yaşadıklarını belirtmektedir. Ona göre Güney Azerbaycan'da genel kanı bu toplumun Karadeniz'in Giresun bölgesinden geldikleri yönündedir. Bunlar Çepni¹² Türklerindedir. Kalafat'a göre mezhepleri Şafîi olan Küresünnilerin lehçeleri genel olarak Karadeniz ile Tebriz Türkçesine benzemektedir.¹³

Küresünnilerin bir kısmı İran'da diğer kısmı da Türkiye'de yaşamaktadır. Recep Albayrak, *"Türklerin İrani"* adlı eserinde, Küresünnilere, Kara-Sünni ve Giresunlu diyenlerin olduğunu ifade etmektedir.¹⁴ Diğer taraftan Küresünnilerin Selçukluların¹⁵ batıya hareketi esnasında Güney Azerbaycan'a yerleşen

⁹ Bilgehan A. Gökdağ vd. "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", *Bilgi*, Sayı: 30, Yaz/2004, s. 52; Ashında burada bir hususu da belirtmek gerekmektedir. Bilindiği gibi Sovyetler, kendi ellerinde bulunan Türk dünyasını, özellikle Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan olmak üzere Kırım, Kazan, Dağıstan ve saire Türkleri Büyük Rusya Cumhuriyeti içinde kalmak üzere birçok parçaya ayırmışlardır. Türk adı Türkiye Cumhuriyeti halkına has kılınır, diğer ülkelerin halkları Azeri, Türkmen, Özbek, Tatar gibi adlarla anılır, her birinin lehçesi elden geldiği kadar ötekilerinkinden uzaklaştırılmaya çalışılır, en ünlü Rus dilcileri bu işle görevlendirilir ve bu halkın birbiriyle anlaşamaması için var güçle çalışılır. Bu durum Rusya'nın dışına da taşar. Artık uluslararası tabirlerde ve yeni harita ve atlaslarda Çin Türkistan'ı yerine Sin-Kiang, Afganistan Türkistan'ı yerine de Mezar-ı Şerif vilayetleri tabirleri kaim olur. Fransızca eserlerde bazen Türk yerine *"Türkistanlı"* tabiri kullanılır. İngilizce eserlerde Türkistan halkı için *"Türki"* ve Türkiye halkı için de *"Türk"* tabiri gitgide kuvvet bulur. Lozan Konferansı'nda bile, karşı taraf delegeleri Hatay ve Kerkük-Erbil halkının *"Türk"* değil *"Türkmen"* olduklarını Türk heyetine söylemeye kalkmışlardır. Durum öyle bir hal almıştır ki Doğu ve Batı'da herkes *"Türkiye dışında Türk yoktur"* uydurmasını âlemin zihnine sokmak için el birliği yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi (Fikir Cereyanları, İnkılâp Hareketleri İç Didişmeler, Birinci Genel Savaşın Patlaması)*, Cilt: II, Kısım: IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 366.

¹⁰ Kobotarian, "İran Türkleri", s. 7.

¹¹ Süleyman Sabri Paşa, Şikâkların (aşireti), bölgeleri civarındaki Kuresin adlı bir Türk aşiretini himayesine aldığını belirtmektedir. Bundan dolayı Küresünniler de dillerini kaybetmeye başlamışlardı. Azeri şivesiyle Türkçe konuşan bu Türkler, Şikâk aşireti kıyafetinde yaşamaya mecbur olmuşlardı. Küresünniler kendilerinin Samsun taraflarından geldiklerini söylerler. Bkz.: Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler*, Haz. Gamze Gayeoğlu, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1982, s. 44-45.

¹² Çepni, Avşar gibi, adı zamanımıza kadar gelmiş bir Türk boyudur. Bkz.: Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s. 327; 1348'de Akkoyunluların, Trabzon Rum Devleti'ne yönelik yaptıkları sefer esnasında, bu bölgede bulunan Çepnilerin bir kısmı Akkoyunlulara katılmış, bu devletin yıkılmasından sonra ise bazı Çepni grupları Safevi Devleti'nin hizmetine girmiştir. Bkz.: Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri (Bozulus Türkmenleri 1540-1640)*, Yeditepe Yayınevi, 2007, s. 126.

¹³ Yaşar Kalafat, *İran Türklüğü (Jeokültürel Boyut)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 131.

¹⁴ Recep Albayrak, *Türklerin İrani (Yakın Gelecek)*, Berikan Yayınları, Ankara 2012, s. 521.

¹⁵ Selçuklu Devleti kurulduktan kısa bir süre sonra, Azerbaycan'a kadar bütün İran'ı hâkimiyeti altına almıştı. Bkz.: Orhan Sakin, *Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Mart 2006, s. 51.

Oğuzlardan olduğu görüşü de kabul edilmektedir.¹⁶ Bu bölgelerde kalabalık sayıda Oğuz toplulukları yaşamaktaydı.¹⁷ IX. - XIII. yüzyıllar arasında Azerbaycan ve Anadolu'nun Türkleşmesinde Oğuz ve Türkmen boyları önemli bir paya sahiptir. İran, Afganistan ve Orta Asya dâhilinde kalan Oğuz boyları ise, buradaki Türkmen toplumunun oluşumuna katkı sağlamışlardır.¹⁸

Rusya Müslümanlarına hitap eden Mehmet Emin Resulzâde bir yazısında: “Bağımsız milletler olarak var olmak isteyen millî toplumların, her şeyden önce, kendilerini bilmeleri, belirli fikirler ve gayeler etrafında birleşmeleri gerektiğini, bu güç ve inançtan yoksun toplumların kimseye söz dinletemeyeceğini,” ifade etmektedir.¹⁹

Ziya Gökalp ise, “Bugün kültürel birleşmesi kolay olan Türkler, bilhassa Oğuz Türkleri yani Türkmenlerdir. Türkiye Türkleri gibi Azerbaycan, İran ve Harzem ülkelerinin Türkmenleri de Oğuz uyruğundandırlar. Bundan dolayı, Türkçülükteki yakın ülkülerimiz Oğuz birliği, ya da Türkmen birliği olmalıdır,” demektedir.²⁰

Tarihsel bir inceleme yapıldığında İran'da 2500 yıldır var olan medeniyetlerin %90'ının Türk olduğu görülür. Söz konusu coğrafyada 1100 yıldır da Türk medeniyetlerinin hâkimiyeti vardır. Atabeyler, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Çobanlılar bu bölgeye zaman zaman egemen olmuşlardır. Bahsedilen boyların saf Türklükleri şüphesizdir.²¹

Azerbaycan Türkleri, XVI. yüzyılın başlarında Akkoyunlu Devleti'nin yıkılması ile Şah İsmail (1500-1524) önderliğinde Safevî Devleti'ni kurdular. Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Şah İsmail'i 1514'te Çaldıran'da yenilgiye uğrattınca Güney Azerbaycan ve Tebriz'i hâkimiyeti altına almış ve bu toprakların bir kısmı uzun süre Osmanlı Devleti sınırları içinde kalmıştır.²²

Azerbaycan'ın İkiye Ayrılması

Rusya'nın Kafkasya'da genişlemesi ve Kaçar hanedanlığının Ruslara yenilmesi sonucunda Azerî Türklerinin toprakları değişti. Böylece Rusya ve İran arasında imzalanan 12 Ekim 1813 Gülistan²³ ve 10 Şubat 1828'deki Türkmençay Anlaşması²⁴ ile bu topraklar ikiye ayrıldı. Gülistan Antlaşması'na

¹⁶ Albayrak, *Türklerin İnanı (Yakın Gelecek)*, s. 524; Anadolu'daki halktan farklı olmadıklarını belirten Küresünniler, sınırın her iki tarafında yaşayan insanların aynı topluma ve kültüre bağlı olduklarını dile getirmektedirler. Bkz.: Levendoğlu, *Küresinliler Örneğinde Kültürel Kimlik (Küresinliler'in Sosyo-Kültürel Yapısı)*, s. 107.

¹⁷ Sümer, *Oğuzlar*, s. 129.

¹⁸ Sergey Grigoreviç Agacanov, *Oğuzlar*, Çev., Ekber N. Necef vd., Selenge Yayınları, İstanbul 2003, s. 10.

¹⁹ Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 35.

²⁰ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Haz. Kemal Bek, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul 2003, s. 51-52.

²¹ Yılmaz, *Tarihi, Siyasi ve Kültürel Yönleriyle TÜRKLERİN DÜNYASI*, s. 211; Tarih boyunca söz konusu bölgenin büyük bir kısmı, İran coğrafyasında yönetimde olan Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevî, Afşar ve Kaçar hanedanlarına ev sahipliği yapmıştır. Bkz. Vugar Akifoğlu, “Azerbaycan'da Millî Direniş (1917-1930)”, *DTCF Dergisi*, 27 Aralık 2017, s. 778.

²² Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, s. 19.

²³ Metin, “Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1918-1938)”, s. 160.

²⁴ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, HR.HMŞ.İŞO. 195-83. (H-8-06-1327), s. 1-2; Ayrıca bu antlaşmanın maddeleri için bkz. Okan Yeşilot, “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 36, Erzurum 2008, s. 190-191.

göre²⁵ Azerbaycan'ın kuzey kısmı Rusya'da, Güney kısmı²⁶ ise İran hâkimiyetinde kaldı.²⁷

Türkmençay Antlaşması'yla da mevcut bölünme pekişmiş ve bu durum günümüze kadar süre gelmiştir. Bu antlaşmayla İran sınırları içerisinde kalan yaklaşık 30 milyon Türk, Fars egemenliği altında birçok haktan mahrum olarak yaşamaya çalışmıştır.²⁸ Yaklaşık 250 bin kilometre karelik alanı kapsayan İran'ın batı kısmı Türklerle meskündür.²⁹

İran'da 1905'ten itibaren başlayan meşrutiyet olaylarından dolayı Kaçar hâkimiyeti ve dolayısıyla Türk iktidarı yıpranmaya başlamıştı. Bunun sonucu olarak da yeni Fars sistemli, merkezi bir İran ortaya çıkmıştı. Bu sistem Sâsânî devlet geleneklerini ve esas itibarıyla Zerdüştlük dini ve mefkûresini benimsemişti.³⁰ Mevcut durum sonucunda Sünnî İslâm inancına sahip olan Türkler aleyhine faaliyetler artmaya başladı.

Sünnî Türkler Üzerinde Fars Baskısı

Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti'nin yıllarca devam eden nüfuz mücadelesinde, Azerî Türkleri bir hayli yıpranmıştı. Özellikle mezhepsel olarak Azerilerin bir kısmı Osmanlı, bir kısmı da İran ordusuna karşı gelmiş ve bu durum onların önemli oranda kayıp vermelerine neden olmuştur.³¹ Safevî Devleti, Şah İsmail'den³² sonra Türk karakterinden uzaklaşmaya başladığı gibi Fars şovenizmine bürünen bir İran devleti ortaya çıkmıştır.³³ Aslında Türkler, Şah İsmail'in Safevî Devleti, Nadir Şah'ın Avşar hükümdarlığı ve Kaçar Hanedanlığı dönemlerinde devletin asli unsuru olmuşlardı. Fakat Kaçar Hanedanlığı'nın yıkılması ve 1924'te Tahran'da yönetimi ele geçiren Rıza Pehlevî'nin Şah olması ile bu durum sona ermiştir.³⁴

İran yönetiminin, Türk Kaçar hanedanının elinden çıkmasından sonra İran'da her türlü Türkçe matbuat ortadan kaldırılmış, hatta okullarda ve resmî dairelerde Türkçe konuşmak yasaklanmıştır.³⁵ İran'da Türklere karşı yürütülen bu asimilasyon hareketi II. Dünya Savaşı'na kadar yani İran'ın Rus

²⁵ Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, s. 27.

²⁶ Bilgehan A. Gökdağ, "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", s. 51.

²⁷ Melikzade, "I. Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) ve İran (Fars) Basını", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 4, Kış 2005, s. 54. Ayrıca bkz. Musa Gasimov, "Azerbaycan Cumhuriyeti", *Türkler*, Cilt: XIX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 187.

²⁸ Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", s. 197.

²⁹ Mehmet Kaya, "İran Türkleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 180, İstanbul, Mayıs-Haziran 2009, s. 139.

³⁰ Melikzade, "I. Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) ve İran (Fars) Basını", s. 53.

³¹ Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, s. 20.

³² Bütün saltanatı boyunca Türk kültüründen ayrılmamaya bilhassa özen gösteren Şah İsmail'in kurduğu devlette vazife gören vezirler ve diğer İranlı yöneticiler Fars kültürünü yavaş yavaş devlete hâkim kılmışlardır. Bkz. Mehmet Saray, *Türk İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 34.

³³ Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, s. 19.

³⁴ Metin, "Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1918-1938)", s. 159.

³⁵ Yavuz Akpınar, "Son Dönem İran Türkçesi'nde Türkiye Türkçesi'nin Etkileri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 17, Erzurum 2017, s. 39.

ve İngilizler tarafından işgaline ve Şah'ın sürgün edilmesine kadar devam edecekti.³⁶⁻³⁷

Özellikle Güney Azerbaycan'ın idaresi için merkez tarafından atanan valilerin Farslardan seçilmesinin sonucu olarak halkın Türkçe konuşmasına da izin verilmemekteydi. Hatta Azeri Türklerinin arı ırktan oldukları ve Türk olmadıkları fikrini savunmaya başlamışlardı.³⁸

İran Azerbaycan'ında Pehlevî dönemine kadar, memuriyetlerin %90'ı Türklerden oluşmaktaydı. Fakat daha sonra bu durum ortadan kalkmış³⁹ ve Fars merkezli yapılanma ortaya çıkmıştır.⁴⁰

Bu resmî devlet politikası Fars eksenli olduğundan İran'daki Azeri Türkler çeşitli dergi, yayın ve basın organları tarafından Fars asıllı ve sadece dilleri Türkçe olarak değerlendirilmiştir.⁴¹

Bugün İran'da yaşayan Türkler içerisinde en kalabalık olanı Azerilerdir. Bunların nüfusu 25-30 milyon civarındadır.⁴² Fakat buradaki Türklerin nüfusu ile ilgili net bir rakam verilememektedir. Buna rağmen Türk nüfusu 20 ile 35 milyon arasında gösterilmektedir.⁴³ İran'daki Azeri Türkleri özellikle Tebriz, Urmiye, Erdebil ve Hoy gibi şehirlerde yoğun olarak görülürken⁴⁴ Küresünniler de daha çok Hoy ve civarında yaşamaktaydı. Küresünnilerle ilgili önemli bilgiler veren Tohid Melikzade'ye göre,

“Celalî isyanları sırasında Köroğlu, Selmas bölgesine gelmiş ve şehre yakın Höder Kalesi'nde kalmıştır. Köroğlu Kalesi, Selmas'ın Küresünni bölgesinde hâlâ ayakta durmaktadır. Bu kale Kaçarlar tarafından da kullanılmıştı. Bu dönemde olduğu anlaşılan bir diğer gelişme de Selmas ve Azerbaycan'ın batı bölgelerine Giresun'da yaşayan Çepni boyundan birtakım insanların gelip yerleşmesidir. Selmas halkı onlara Giresun'dan geldiklerinden dolayı Küresünlü veya Küresünni demişlerdi. Küresünniler Sünnî inanca sahip Türklerdendirler. Konuşma tarzı ve folklorları Azerilerle aynıdır ve musikileri Anadolu halk musikisine benzer.”⁴⁵

Azerbaycan Türkleri daima Tahran'a karşı serkeş (dikbaşı, başkaldıran) ve boyun eğmez vaziyette yaşamıştır. Türk halkının oturdukları yerlerde köylerin, dağların, derelerin, ırmakların, ovaların, göl ve suların adları hep Türkçedir.⁴⁶

³⁶ Yılmaz, *Tarihi, Siyasi ve Kültürel Yönleriyle TÜRKLERİN DÜNYASI*, s. 215.

³⁷ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 215.

³⁸ Metin, “Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1918-1938)”, s. 178.

³⁹ Emin Özdemir vd., “1927 Tarihli Genelkurmay'ın İran Azerbaycan'ı Tedkik Raporuna Göre Bu Bölgedeki Kürt Aşiretleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: XV, Eylül 2013, s. 319.

⁴⁰ Arif Keskin, “İran-Türkiye İlişkilerine Genel Bir Bakış”, *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı: 12, Aralık 2009, s. 46.

⁴¹ Melikzade, “I. Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) ve İran (Fars) Basını”, s. 63-64.

⁴² Yılmaz, *Tarihi, Siyasi ve Kültürel Yönleriyle TÜRKLERİN DÜNYASI*, s. 211.

⁴³ Gökdağ vd., “İran Türklerinde Kimlik Meselesi”, s. 65.

⁴⁴ Yılmaz, *Tarihi, Siyasi ve Kültürel Yönleriyle TÜRKLERİN DÜNYASI*, s. 212.

⁴⁵ <http://azurmia.blogfa.com/post/1881>, Erişim Tarihi: 02.07.2019.

⁴⁶ San'an Azer, *İran Türkleri*, İstanbul 1942, s. 12-13.

İran Türklerinin coğrafi ve etnografi durumlarına dair nadir olarak yazılan makaleler mevcuttur. Bilindiği gibi İran Azerbaycan'ın da birçok Türk şair yetişmiştir. Bu şairlerin eserleri Güney Azerbaycan Türkleri tarafından ekseriya ezberlenmiştir. Gittikçe unutulmuş bu serveti toplamak Türk gençliğine milli bir vazifedir.⁴⁷

Küresünnilerin İskânı Meselesi

Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet yöneticileri ulus-devlet yapısını şekillendirmek için iskân siyasetini uygulamıştır. Bu iskân siyaseti çerçevesinde özellikle Türk asıllı insanlar ön planda tutulmuş ve stratejik yerlere yerleştirilmelerine önem verilmiştir.

İskân siyaseti kapsamında mülteci Azerilerin Osmanlı uyruğuna geçmeyi kabul etmeleri şartıyla Van'da iskân edilmeleri kabul edilmişti.⁴⁸ I. Dünya Savaşı'nda nüfus itibarıyla en çok zayıyata uğrayanlardan biri de Azerilerdi. Bunlar tâbi oldukları Han ve Serdar gibi namlar taşıyan adamların idaresinden bezmiş ve göç etmek mecburiyetinde kalmışlardı.⁴⁹

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında, Van Valisi Haydar Bey, Osmanlı-İran sınırının İran tarafındaki bir kısım ahaliyi davet etmek suretiyle Van'ın doğu ve kuzey köylerinde iskân ettirmeye çalışmıştı. Özellikle İran Azerbaycanı'nın Urmiye, Hoy, Selmas ve Makû aşiretlerinin Van'da iskânı için celp edilebileceği düşünülmüş ve bu amaçla 5.000 kişinin iskân ettirildiği kayıtlara geçmiştir. Bu dönemde İran'dan gelen ahalinin büyük bir kısmı gerek Şii kesimden ve gerekse bazı Kürt aşiretlerinden zarar görmüştü. Sinan Hakan'ın belirttiğine göre ilk Küresünni grubu 1918'de Van bölgesine getirilip iskân ettirilmişti.⁵⁰ Bu tarihten itibaren Van'ın demografik yapısında önemli değişiklikler olacaktır.

İskân-ı Muhacirin Nizamnâmesi'nin 1. ve 2. maddelerine nazaran hükümetin özel müsaadesiyle muhacir hakkıyla kabul olunanların mezkûr nizamnâmenin 28. maddesinde bahsedildiği yetki alanından ayrı olacakları belirtilmişti. Böylece Van havalisine hicret etmek isteyen İran ve Azerbaycan tebaasının muhacir hakkıyla kabulünde devletçe bir mahzur görülmediği takdirde söz konusu tebaanın Osmanlı tabiiyetine dâhil edilmeleri ve o havalide iskânı uygun görülmüştü.⁵¹

Dönemin basın yayın organları da İran'da yaşanan hâdiselerle ilgili bilgiler vermekteydi. Re'd adlı gazete hariç, gerek iç gerekse dışta yayımlanan Fars eksensiz İran dergilerinde iki şey vurgulandı: Azerbaycan her zaman İran'ın idi; Azerbaycan adı sadece Güney kısma aitti. Kuzey kısma ise Aran/Alban denildiği belirtilmekteydi.⁵²

⁴⁷ "İran'da Türk Şairleri (Şükûhi)", *Âzeri Türk*, Sayı: 28-29/6-7, Yıl: 2, İstanbul, 2'ci Teşrin 1929, s. 5; Ayrıca bkz. "İran'da Türk Şairleri II (Mehmet-Bakır-Halhalı)", *Âzeri Türk*, Sayı: 30/1, Yıl: 3, İstanbul, Şubat 1930, s. 5.

⁴⁸ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30-18-1-1-3-32-7, s. 1.

⁴⁹ *BCA*, 030.18.1.1.2.24.3.

⁵⁰ Sinan Hakan, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Van'da Nüfus Hareketleri (1915-1920)", *Dünyada Van (Nüfus, Etnisite, Tarih ve Toplum)*, S. 80-81, Der. Ercan Çağlayan, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 67-86.

⁵¹ *BCA*, 030.18.1.1.2.24.3.

⁵² Melikzade, "I. Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) ve İran (Fars) Basını", s. 57.

Mehmet Emin Resulzâde, yukarıdaki konuyla bağlantılı olarak Tahran'da yayımladığı bir makalesinde Azerbaycan adının coğrafyadan ziyade bir milli irade olduğunu ifade etmişti. O, Azerbaycan milletini şöyle izah ediyordu: *"Bu millet Türk soyuna bağlı olmuş. Coğrafya bakımından tartışmalı olsa da, milliyet ve soy bakımından tartışılmaz bir konudur. Sadece bu son yüzyılda Azerbaycan'ın bir kısmı Rusya'da ve bir kısmı da İran'da kalmıştır."*⁵³

1921 ve 1922 yıllarında İran'da büyük karışıklıklar yaşanmış ve bu durumdan Küresünniler de etkilenmişti.⁵⁴ Bu süreçte Küresünniler de boş durmamış ve kendilerini korumak için silahlanmış ve Küresünnilerin ileri gelenleri Silav köyünde toplanmışlardı. İran devleti Küresünnilerin silahlarını teslim etmelerini ve devlete bağlılıklarını bildirmelerini istemişti. Bu süreçte İranlıların Küresünnilere uyguladığı baskı ve zulümlerden dolayı Küresünnilerin bir bölümü Türkiye'nin doğusuna göç etmek zorunda kalmıştı.⁵⁵ Bu göçler neticesinde Küresünniler; Van kent merkezinde bulunan sekiz mahalle, merkeze bağlı yedi köy ve sekiz beldeye, Özalp ilçesinde on üç, Çaldıran ilçesinde on iki, Saray ilçesinde altı, Başkale ilçesinde dört ve Edremit ilçesinde de bir köye yerleşti.⁵⁶

İran'ın Azerilere yönelik uyguladığı politikaları her geçen gün sertleştirmesi Türk Hükümeti'nin tepkisine neden olmuştu.⁵⁷ Diğer taraftan Türk Hükümeti Azeri Türkleri ile ilişkileri geliştirmeye gayret etmiş ve Güney Azerbaycan topraklarından gelebilecek Ermeni ve Nasturi tehdidine karşı çeşitli önlemler almaya çalışmıştı.⁵⁸

Bu dönemde söz konusu bölge ile ilgili basın yayın organlarında çıkan yazılar da önemle takip edilmekteydi. Bunlardan biri olan ve İstanbul Türk Ocağı'nda Ruşeni Bey'in⁵⁹ 1923 yazında İran Azerbaycan'ı üzerine verdiği konferans önemli bir etki yaratmıştı. Bu konferansın Türk Ocakları'nın yayın organı olan *Yeni Mecmua*'da yayımlanması İran'da tepkiye neden olmuştu. Konuşmasında İran hükümetinin Azerilere uyguladığı kırım ve baskı politikalarını eleştiren Ruşeni Bey, şu cümleleri sarf etmişti: *"Azerbaycan kendisini kurtaracak. Azerbaycan'dan ümit var olabiliriz. Bunlar bizden medet bekliyorlar. İrkdaşlarımızı kurtaralım. Dört milyon Türk bizi bekliyor."*⁶⁰ Ruşeni Bey, bu konferansta öncelikle İran ve etrafındaki bölgeleri coğrafi olarak tet-

⁵³ Melikzade, "I. Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) ve İran (Fars) Basını", s. 62-63.

⁵⁴ Albayrak, *Türklerin İnanı (Yakın Gelecek)*, s. 527-528.

⁵⁵ <http://azurmia.blogfa.com/post/1881>, Erişim Tarihi: 02.07.2019.

⁵⁶ Albayrak, *Türklerin İnanı (Yakın Gelecek)*, s. 527-528.

⁵⁷ Polat Kara, *Türkiye-İran İlişkileri (1923-1960)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2010, s. 73.

⁵⁸ Metin, "Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1918-1938)", s. 157.

⁵⁹ Akdeniz'de bulunan bir ada olan Girit'e bağlı Hanya Vilâyeti'nde 1884'te dünyaya gelmiştir. Ruşeni Bey, 26 Mart 1906'da Erkan-ı Harbiye Yüzbaşısı olarak eğitimini tamamlamıştır. 20 Temmuz 1923'te İran Sefaret Binası'nın karşısında bulunan Türk Ocağı'nda İran üzerine verilen konferansa konuşmacı olarak katılan Ruşeni Bey, Teşkilât-ı Mahsusa'da görev yapmış bir subaydır. Bkz.: Dilşad Yirsutimur, "Türk Ocağı'nda İran'a Yönelik Pantürkist Bir Konferans ve Bu Konferansın Akisleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: XXXIV, Haziran 2018, s. 634.

⁶⁰ Kara, "Türkiye-İran İlişkileri (1923-1960)", s. 51.

kik etmiş ve bu coğrafyada yaşayan Türk nüfusunun fazlalığından bahsetmiştir.⁶¹

Bu noktada Rıza Han'ın o dönem Tahran Askerî Ataşesi olan Hüsametdin (Tuğaç) Bey'e söyledikleri anlamlıdır:

“Öyle zannediyorum ki Türkiye'nin İran Azerbaycan'ın da gözü vardır. Burasını almak ister. Azerbaycan halkı Türk'tür. Türkiye bunu ihmal edemez. Vakiya şimdiki Türkiye böyle bir politika gütmüyor. Mustafa Kemal Paşa çok akıllı bir zattır. Fakat kendisinden sonra Türkiye yine eski İttihat ve Terakki hükümetinin siyasetini benimseyebilir.”⁶²

Güney Azerbaycan olarak nitelendirilen bölgede meydana gelen asayiş olayları nedeniyle Küresünniler başta olmak üzere Türkiye'ye önemli göçler yaşanmıştı. Bu durum dönemin arşiv kaynaklarına da yansımıştı. Söz konusu arşiv kaynaklarında İran'dan gelecek muhacirlerin Van vilâyeti ile İran sınırına yakın yerlerde yerleştirilmelerinin uygun olacağı belirtilmekteydi.⁶³ Yerini yurdunu terk etmek zorunda kalan muhacir ailelerin Van'da iskân edilerek masraflarının karşılanmasına yönelik çalışmalar da yapılmıştı.⁶⁴ Fakat ekonomik sıkıntılar yüzünden bu ailelerin bütün ihtiyaçları karşılanamamıştı. Ancak yine de mevcut imkânlar ölçüsünde sorunlar giderilmeye çalışılmıştı. Küresünnilerin iskânı ile ilgili bir diğer belgede, İran'ın Kotur havalisinden gelen muhacirlerin bir kısmının Elazığ, Ankara, Konya ve diğer şehirlere nakledilmesinin düşünüldüğü anlaşılmaktadır.⁶⁵ Aynı şekilde İran hükümeti tarafından din ve mezheplerine müdahale edilmesi nedeniyle yüz hane halkının Bitlis ve Diyarbakır vilâyeti dâhiline iskân edilmeleri de gündeme gelmişti.⁶⁶ Yukarıda da belirtildiği üzere İran'daki bütün varlıklarını bırakıp çetin şartlarda Anadolu'ya ulaşan Küresünnilerin bir kısmı Van'a yerleşti. Dönemin Van Valisi Bekir Sami Bey, muhacir durumda olan Küresünnilere devletin bilgisi dâhilinde araziler tahsis etti.⁶⁷ Yapılan incelemeler sonucunda İran'da zulüm gören ve bundan dolayı da Devlet-i Aliyye'ye sığınmak isteyen Pir Ahmedzâde Veli, Himmet ve Hasan adlı şahısların iskânıyla kendilerine arazi tahsis edilmesi de söz konusu olmuştu.⁶⁸

8 Ekim 1931 tarihli arşiv vesikasında, İran Şahı'nın pek yakında Tebriz ve Azerbaycan şehirlerini ziyaret edeceği belirtilmekteydi.⁶⁹ Bu ziyaret çerçevesinde İran şahının Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Hoy, Selmas, Rumiye (Urmiye), Savukbulak ve Azerbaycan'ın diğer şehirlerini dolaşacağı belirtilmekteydi.⁷⁰

⁶¹ Yırsutimur, “Türk Ocağı'nda İran'a Yönelik Pantürkist Bir Konferans ve Bu Konferansın Akisleri”, s. 634.

⁶² Kara, “Türkiye-İran İlişkileri (1923-1960)”, s. 51.

⁶³ BOA, DH.MKT. 1886-30-4-1, (H. 03.12.1309).

⁶⁴ BOA, A.MKT.MHM 528, 25,1. s. 1. (H. 02.11.1323).

⁶⁵ BOA, DH.ŞFR. 522.71.1. s. 1-2-3 (R-25-03-1332).

⁶⁶ BOA, DH.MKT. 1886, 30,2. s. 1.

⁶⁷ Levendoğlu, *Küresinliler Örneğinde Kültürel Kimlik (Küresinliler'in Sosyo-Kültürel Yapısı)*, s. 109.

⁶⁸ BOA, DH.MKT. 1967-69-1-1. (H. 03.12.1309).

⁶⁹ BCA, 030.10.261.757.15, s. 1.

⁷⁰ BCA, 030.10.261.757.15, s. 2.

Türk-İran ilişkileri 1931 yılında yeniden düzelmeye başladı. Bu dönemde Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey (Aras) Tahran'a bir ziyarette bulundu. Söz konusu ziyarette 23 Ocak 1932'de Tahran'da Tevfik Rüştü Bey ile İran Dışişleri Bakanı Farugi arasında "*Hudud Hattının Tazminine Dair İtilafnâme*" ile zikrolunan tarihte "*Uzlaşma, Adi Tesviye ve Hakem Muahedesi*" imzalanmıştır. Yukarıdaki antlaşmalar ile hudud sorunlarının kesin olarak çözülmesi kararlaştırılmıştır. "*Hudud Hattının Tazminine Dair İtilafnâme*" gereğince ikisi Türk hükümeti ve ikisi de İran hükümeti tarafından tayin edilen dört üyeli bir komisyon Türk-İran sınırını arazi üzerinde tespit etmek üzere oluşturulmasına karar verildi.⁷¹

1934 yılında çalışmalarını tamamlayan sınır tespit komisyonu bir neticeye ulaşmıştır. Bu neticeye göre İran, Ağrı Dağı bölgesinin bir kısmını (Küçük Ağrı bölgesini) Türkiye'ye bırakmıştır. Türkiye ise buna karşılık Van'ın güneydoğu bölgesindeki Bazırgan ve Küresünnilerin de yaşadığı Kotur bölgesindeki arazinin bir bölümünü İran'a bırakmıştır. Böylece Türkiye ile İran arasındaki 536 kilometrelik sınır şeridine 517 sınır taşı dikilmiştir.⁷²

Gerek sınır hattının belirlenmesinden sonra ve gerekse daha önce Güney Azerbaycan dediğimiz bölgede yaşanan gelişmelerden dolayı Türkiye'ye önemli göçler yaşanmıştı. Bu göçlerle bağlantılı olarak dönemin Başbakanı İsmet İnönü 1935 yılında hazırlamış olduğu raporda, İran'dan gelen Türk muhacirlerinin İskele'deki büyük bir köye yerleştirildiğinden bahsetmektedir. İnönü, raporunda ayrıca: "*Sağlam bünyeli iyi bir Van şehri Şark'ta Cumhuriyetin önemli bir temeli olacaktır. Böyle bir temel Türk hâkimiyeti için her bakımdan lâzımdır*", ifadelerini kullanmaktadır.⁷³ Bölgede önemli faaliyetlerde bulunan Birinci Umumi Müfettişlik verilerine göre 1928-1937 yılları arasında yapılan iskân çalışmaları kapsamında Küresünnilerden 5028 kişi Van'a yerleştirilmiştir.⁷⁴

9 Nisan 1941 tarihli ve 2/15578 sayılı kararnameye göre, Türk-İran sınırında yaşanan asayiş sıkıntılarının dolayı Hoy'da bir komisyon toplandı. Burada alınan karara göre sınır köylerinde geçici olarak iskâna tabi tutulmuş olan mültecilerin alınan karar gereğince derhal memleket dâhiline sevkleri kararlaştırılmıştı. Fakat bu karardan sonra ırk ve dil farkı gözetmeksizin İran'dan hiçbir surette mülteci kabul edilmemesi Bakanlar Kurulu'nca kabul edildi (19 Şubat 1942).⁷⁵

Birinci Umumi Müfettişlik Başmüsaviri'nin Bölge Hakkındaki Tespitleri

Birinci Umumi Müfettişlik Başmüsaviri Fazıl Bey,⁷⁶ bir heyetle beraber

⁷¹ Metin, "Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1918-1938)", s. 175-176; Aynı yıl içerisinde İran sınırları içinde Batı Azerbaycan Eyaleti ve Doğu Azerbaycan Eyaleti adında iki eyalet teşkil edildiği Rumiye (Urmiye) Valiliği'nden bildirilmişti (16.8.1932). Bkz. BCA, 030.10.261.757.25, s. 1.

⁷² Metin, "Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1918-1938)", s. 176.

⁷³ Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 33-34.

⁷⁴ *Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 381.

⁷⁵ BCA, 030.18.01.02.97.125.9, s. 1.

⁷⁶ Bu şahıs, daha sonra Dahiliye Vekilliği'nin 24.05.1934 tarih ve 7356 sayılı tezkeresi üzerine Bakanlar Kurulu'nca 26.05.1934'te Bursa Valiliği'ne atanmıştır. Bkz. *İdare (Dahiliye Vekâleti'nin Aylık Mecmuası)*, Yıl: 7, Sayı: 75, Haziran 1934, s. 711. ([http://www.tid.gov.tr/Makaleler/Y-C4%B117-Say%C4%B175\(1934\).pdf](http://www.tid.gov.tr/Makaleler/Y-C4%B117-Say%C4%B175(1934).pdf)), Erişim: 28.03.2019.

Türkiye-İran Daimî Hudut Komisyonu toplantısına katılmak üzere 1933 yılının sonlarında Güney Azerbaycan'ın Makü şehrine gitmiştir. Fazıl Bey, görevi süresince Azerbaycan Türklerinin durumu hakkında çeşitli araştırmalar da yapmıştır. Fazıl Bey'in yapmış olduğu çalışmaları aslına uygun bir şekilde aşağıda vermeye özen gösterilmiştir.

Fazıl Bey, 13 Ocak 1934'te Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği yazıda, Azerbaycan Türklerinin durumu hakkında da bilgi vermiş ve yaptığı araştırmayı iki açıdan değerlendirmiştir. Birincisi Azerbaycan Türklerinin Türkiye ile büyük Türk kitleleri arasında bir geçiş hattı olduğunu, bunların millî mevcudiyetlerini muhafaza etmeleri halinde ana vatanda doğan içtimâî inkılâp hareketlerinin ve milliyet cereyanlarının kolaylıkla büyük kitleye intikaline ve kültür birliğinin yıkılmaktan korunmasına yardımcı olacağını belirtmiştir. İkincisi ise Türkiye'nin doğusunda mevcut ve Türkçeden başka dile kullanan Türklerin temsili işinde bir yanlarının yabancı ülkelerdeki Türk kitlesine dayanması Türkiye için daha faydalı olacağına dikkat çekmiştir. Dolayısıyla bu durum onların Türk olmayan ecnebilerden tecridine ve millî benliğe kudretle sarılmalarına hizmet edecektir.⁷⁷

Güney Azerbaycan Türklerinde millî benlik birkaç sene önce İran hükümetinin uygulamış olduğu politikaların bir sonucu olarak halk arasında tepkiler artmaya başlamıştır. Türkiye'de mezheplere karşı müsamaha ve milliyete kıymet veren inkılâbın doğması I. Dünya Savaşı'nda bölgeye giden Türk kıtalarının attığı tohumların kolaylıkla yeşermesine ve milliyet duygularına doğru şuur ve nurlu hamleler atılmasına da vesile olmuştur.⁷⁸

Başmüşavir, İran Azerbaycanı ile ilk temasında karşılaştığı Türklerin yakın ilgisinden büyük bir memnuniyet duymuştu. Heyeti selamlamaya gelen subay ve askerlerin resmî kumandanlar haricinde Türkçe konuştuklarını ifade etmekteydi. Farsçadan başka bir dil bilmeyen bir albayın görevli askere meramını anlatabilmek için Türkçe öğrenmek mecburiyetinde kaldığını söylemişti. Söz konusu bölgede Başmüşavirin belirttiğine göre her fert kendileriyle yakından alâkadar olmuştu. Hatta her fırsatta kendilerinin Türk olduklarını ve bizimle kan kardeşi bulduklarını göstermek için bir hayli çaba sarf ettiklerini belirtmekteydi. Makü Serdarı (Bu zat İran Şahı tarafından sebepsiz yere hapsedilip öldürülmüştür) İkbâl'us Saltana (mülki yönetici) Murtaza Kulu Han'ın öksüz çocuğu dokuz-on yaşlarında Hasan Han bizden Türkçe harflerini öğrenmeye heveslendi. Bu çocuğa Türk harfleri öğretilmiş ve çocuk çarçabuk yazı yazmaya başlamış ve şu ibareyi yazmıştı: "*Men Türküm. Öz dilim Türkçe idi. Veli (Ama) Mene medresede Farisi ohuduplar.*" Bu cümle Hasan Han'ın masum diliyle bize yapılmış bir yakınma idi.⁷⁹

Başmüşavir, Hudut tahdidine memur edilen zabitanadan dinlediklerini aşağıda belirtilen şekilde dile getirmiştir:

⁷⁷ BCA, 030.10.261.759.1, s. 1.

⁷⁸ BCA, 030.10.261.759.1, s. 1.

⁷⁹ BCA, 030.10.261.759.1, s. 1-2.

İran Subayı, askerine Farsça bir emir vermiş fakat asker bu emri tam olarak anlayamamış, Türk subay verilen emiri Türkçe tekrar edince, “*Men Türki danışirem Farisî bilmirem,*” demiş ve emri yerine getirmiştir. Bir gün Rumiye (Urmiye) Valisi Muzaffer Han’la beraber Bahçecik köyünden Makû’ye giden Başmüşavir yolda Hacı Emin Paşa Han isminde bir zata rastlamıştır. Valiye bir kâğıt uzatıp; “*bunu ohu mene di ki ne isteyüpler*”, dedi. Vali “*senden bir şey istemezler kıtlık oldu zahire isterler*”, dedi. Hacı Emin Paşa “*bu Farisidir ben anyamadım,*” cevabını vermişti. Beraberimde seyahat eden Birinci Umumi Müfettişlik Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Alaattin Bey, bizden bir iki gün evvel Tebriz’e gitmişti. Kendisini gözetlemekle memur edilen zabıt; Türk olduğunu bildirerek vazifesini aynen söylemiş ve İran hükümetinin uygulamış olduğu baskıcı siyaseti şiddetle eleştirmiştir.⁸⁰ Ayrıca Farsların bedbaht olduğunu belirterek bunların bir Türk’ü takip etmek için başka bir Türk’ü memur ettiklerini ifade etmiştir. Başmüşavir ve heyetin hizmetine tahsis edilen Türk çocukları her fırsattan istifade ederek kendileriyle konuşmayı fırsat bilmekte idiler. Bu çocuklar görevli heyetten çeşitli eşyaların isimlerini sorup buna siz ne dersiniz demekte ve kendilerince de o şeye verilen ismin aynı olduğunu gördükçe sevinç duymaktaydılar. Bu gururun kendilerinin siyaseten bağlı oldukları camia haricinde, kanla ve dille bağlandıkları daha yüksek bir camiyayı şahıslarımızda sezmelerinden ileri gelmekteydi.⁸¹

Başmüşavir ve yanındaki heyet Tebriz’e giderken Merent’te rastladıkları bir çocuğun kendilerini şapkalı görünce Avrupalı zannetmişti. Türkçe konuştuğumuz zaman “*siz efendi misiniz*” dedi. “*Efendi sizde kullanılmaz bu sözü nereden öğrendin?*” dedik. “*Bizden çok gelip geçerler ben efendileri tanırım, biz Rum Türklerine efendi deriz. Biz de Türküz amma siz bizden daha selikalı (tekâmül etmiş) siniz*”, dedi. Biz seni Fars sanmıştık deyince “*Ben medrese (Yani mektep) görmedim. Medreseden çıkanlar Fars olurlar*”, cevabını aldık.⁸²

Bir gün bir düğüne davet edildiklerini ifade eden Başmüşavir, düğünün Makû köylerinden Kalecik’te oranın hanlarından birinin kızı ile bir diğer hanın oğluna ait idi. Makû’deki 17. Piyade Alayı Kumandanı Bağır Han maktul İkbâl’us Saltana Murtaza Kulu Han’ın oğullarından Abbas Paşa Han’ın damadıdır. O münasebetle Hanlara akrabadır. Bizi davet eden de Bağır Han’dı. Muhabbet derhal Türklüğe intikal etti. “*Siz hepiniz Türksünüz bize Fars tipi gösterin de görelim*”, dedik. Karşımızdaki İran heyetinden hudut komiseri Mufahhamî Han’ı göstererek “*Fars budur*”, dediler. Mufahhamî Han da Bağır Hanı gösterdi “*bu da onlardandır*”, dedi. Bağır Han bunu şiddetle reddetti ve “*Ben Afşar’m halis Türküm*”, dedi. Bir Hintli tipi olan Mufahhamî Han ile sarışın ve ela gözlü pembe çehreli Bağır⁸³ Han’ın aynı milliyete mensup olmalarına zaten gönlümüz kail olamazdı. Başmüşavire göre, Kuzey Azerbaycan yani Rus Azerbaycan’ı Türkleri daha şuurlu milliyetperverdi.⁸⁴

⁸⁰ BCA, 030.10.261.759.1, s. 2.

⁸¹ BCA, 030.10.261.759.1, s. 3.

⁸² BCA, 030.10.261.759.1, s. 3.

⁸³ BCA, 030.10.261.759.1, s. 3.

⁸⁴ BCA, 030.10.261.759.1, s. 4.

İran hükümeti, daha önce de ifade edildiği gibi, Güney Azerbaycan'da devlet kademelerinde Farsçadan başka dil kullanılmasına müsamaha etmedikleri gibi Türk adının telaffuzuna da tahammül edemiyorlardı. Bu baskı ve yıldırma politikaları karşısında halkın tepkisi ortaya çıkınca izlemiş oldukları bu siyasetten bir süreliğine vazgeçtiler. Bununla birlikte bugün yine benzer faaliyetler yürütmektedirler. Öteden beri İran'da yazı dili olarak Farsça kullanılmaktaydı. Bu dile halen daha çok ehemmiyet verilmekte ve her tarafta hassaten Türk ellerinde okullar açılmaktadır. Okullarda Farsça okutulmasına rağmen konuşma dilleri Türkçe olarak kalmıştı. Bu usul çocukların Farsça yazılmış eserleri anlamasına hizmet ederken konuşma diline tesir edememişti. Bahsedilen durum milli benliğin en önemli amili olan dilin kaybolması için bir tehlike arz etmemekteydi.⁸⁵

İranlılarda bilhassa Tebriz'de Türk diline hele Türk harflerine karşı şiddetli bir husumet ve hassasiyet vardı. Ermeniceye bile yer verilen bu memlekette Türk dili ve hele Türk harfleri en küçük müsamahaya mazhar olamamaktaydı. Başmüsavir İranlıların bu hassasiyetini anlayışla karşılamakta, fakat bu toplumun milli benliğini muhafaza etmesi için doğrudan doğruya olmasa da kendilerini ayakta tutabilecek ve düşmelerine mani olacak vasıtalı yardımlara ehemmiyet vermek gerektiğini belirtmekteydi. Ona göre Türk dili vatan sınırları dışında ve özellikle de bizden yeni ayrılan Suriye ve Irak gibi ülkelerle İran, Orta Asya ve Kafkasya taraflarında genel anlaşma dili olarak tutunmaktadır. Daha fazla ihmalkâr davranılması halinde Türkçenin bu imtiyazı kaybedeceği şüphesizdir. Balkanlar'da Türkçeyi anlayanların ve konuşanların az olmadığı bilinen bir gerçektir. Bu vaziyete göre bir taşla iki kuş vurabilmek yani hem hariçteki Türklerin benliğine takviye hem de Türkçemizin imtiyazını korumak için şu hususlara ehemmiyet verilmesine gerektiğine dikkat çekmiştir:

1) Tebriz mühim bir Türklük merkezi olmak itibarıyla suni bir koloni vücudunda getirmek ve münevver bir Türk cemaatini oraya sokup barındırmak ve yavaşlamak çaresini aramak ve temin etmek lâzımdır. Ta ki orada bir Türk Okulu açabilmenin yolu bulunabilsin.

2) Türk dilini kolayca neşredebilmek için münevverlerimizin orada Fransızca öğretme okulları açmalarını en doğru yol gibi görürüm. Çünkü oradaki Türkler bu okullara serbestçe rağbet edebilirler. Ve mahallî hükümetin nazarı dikkatini celbetmeden Türk harfleri öğretilmiş olur.

3) İstanbul'daki üniversitede veya hükümet merkezinde ilmî bir mecmua çıkarma ve bunda hudutlar haricindeki milli cereyanları⁸⁶ mevzu bahis etmeden sadece ilmî ve fennî yazılara ehemmiyet vermek ve bu suretle hükümetleri kuşkulandırmadan bu mecmuayı en ucuz fiyatla komşu ülkelere sokup satmak uygun olur. Bu mecmuada üniversitenin yeni gelen şöhretli profesörlerinin dilimizde yazılmış makaleleri hassaten yer almalıdır.

4) Bundan başka dilimizde yazılmış ve yazılacak güzel ve meraklı romanları tab ve temsil etmek suretiyle bu memleketlerde yok bahasına satmalıyız.

⁸⁵ BCA, 030.10.261.759.1, s. 5.

⁸⁶ BCA, 030.10.261.759.1, s. 6.

Hatta bir nispet dâhilinde bedava bile dağıtmalıyız ve bu kabil neşriyatı teşvik etmeliyiz. Bendeniz Güney Azerilerinin bizim şairlerin eserlerinden hangilerini okuduklarını sordum. Kendi lehçelerinde olmak itibariyle sadece Fuzuli divanının okunduğunu öğrendim. Diğerleri ya hükümdarları methetmek veya mezhep gayretini gütmek itibariyle bu memleketlere girememişlerdir. Fuzuli divanı da daha çok bir zümreye inhisar etmiştir. Buna mukabil suya sabuna dokunmaz basit aşk masallarından ibaret olan Âşık Kerem, Âşık Garip, Arzu ile Kamber ve lâtifelerden ibaret olan Hoca Nasreddin gibi kitaplardan her okuma bilen Türk'ü haberdar gördüm. Ve aramızda kültür bağı olarak konuşma diliyle sadece bunları bulabildim. Kültür hareketleri arasında Van'da veya sair hudut şehirlerimizden birinde bir okul açıp hariçteki Türkleri kabul etmek ve okutmak ve bir mecmua neşretmekte mütalaa olunabilir. Maksada daha yakın olan bu hareketin mânâsı hasımlarımızca kolayca sezilebileceğinden teyakkuzu ve mukabil tedbiri mucip olur diye korkarım. Ve bu okutma ve neşriyat işinin uzak merkezlerde yapılmasını daha doğru bulurum.⁸⁷

5) Sınırlara yakın şehirlerimizin imarına önem vererek gerekli yatırımlar yapılmalı ve sınırın diğer tarafında bulunanlar ile ticarî ilişkiler geliştirmeli ve böylece medenî üstünlüğün Türkiye tarafında muhafazasına ve birbirimizle kaynaşma ve yaklaşma teminine çalışmamız gerekmektedir. Manevî üstünlük halen Türkiye'dedir. Türk Devleti'nin ve cemiyetinin manevî kudreti açık olarak göze çarpmaktadır. Bize iltica etmek en mühim emeli olan bir İran Türk köylüsü iltica sebebini kendi mantığı ile izah ederken: "*Türkiye'de kanun var, adalet var bizde Şallak (Tokat, dayak) var*", diyor. Bu üstünlüğü maddî sahada dahi elde etmek ve Türkiye tarafına geçenlerin bu tarafı daha ileri görmelerini sağlamak gerekmektedir. Öte yandan Türkiye'nin başka ülkelerde yaşayan soydaşlarımıza her zaman onların yanında olduğunu hissettirmeli ve gerekli adımları atmalıdır (13 Ocak 1934 Birinci Umumî Müfettişlik Başmüsaviri Fazıl Bey).⁸⁸

Sonuç

Güney Azerbaycan tarih boyunca Türk varlığının kendini her alanda hissettirdiği bir bölge olmuştur. Güney Azerbaycan, coğrafi olarak Orta Asya Türkleri ile Anadolu Türklerini birbirine bağlayan önemli bir geçiş noktası idi. 1934 yılında bölgede incelemelerde bulunan Birinci Umumî Müfettişlik Başmüsaviri Fazıl Bey, Türk kimliğinin kuvvetli bir şekilde korunduğuna dikkat çekmiştir. Hatta buradaki Türklerle Türkiye'nin yakından ilgilenmesi için birtakım çözüm önerileri de ileri sürmüştür. Söz konusu bölgede çoğunluğunu Azerî Türklerinin oluşturduğu Küresünniler de yaşamaktaydı. İran Şahı Pehlevî ile birlikte başlayan asimilasyon ve baskı politikaları nedeniyle burada yaşayan ve özellikle Sünnî Türklerin; yani Küresünnilerin, Türkiye'ye ve özeld de Van'a göç etmesine neden olmuştur. Bu göç hareketi I. Dünya Savaşı sonrasında da yaşanmıştı. Yerleştikleri bölgelerde nüfus olarak bas-

⁸⁷ BCA, 030.10.261.759.1, s. 7.

⁸⁸ BCA, 030.10.261.759.1, s. 8.

kın olan kesim millî kimliklerini korurken, diğer milletlere nazaran daha az nüfusa sahip olanlar ise millî kimliklerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Millî kimliklerini muhafaza eden Küresünniler bugün Van'da önemli bir nüfusa sahiptir. Özellikle Van merkez ve ilçelerinde dağınık halde bulunan bu Türk toplumunu bölgenin yapısı itibarıyla koruyup kollamak gerekmektedir.

Kaynaklar

Arşiv

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

Kitap ve Makaleler

“İran’da Türk Şairleri (Şükûhî)”, *Âzeri Türk*, Sayı: 28-29/6-7, Yıl: 2, Milliyet Matbaası, İstanbul, 2’ci Teşrin 1929.

“İran’da Türk Şairleri II (Mehmet-Bakır-Halhalî)”, *Âzeri Türk*, Sayı: 30/1, Yıl: 3, Milliyet Matbaası, İstanbul, Şubat 1930.

AGACANOV, Sergey Grigoreviç: *Oğuzlar*, Çev. Ekber N. Necef vd., Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

AKİFOĞLU, Vugar: “Azerbaycan’da Milli Direniş (1917-1930)”, *DTCF Dergisi*, Aralık 2017.

AKPINAR, Yavuz: “Son Dönem İran Türkçesi’nde Türkiye Türkçesi’nin Et-kileri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 17, Erzurum 2017.

ALBAYRAK, Recep: *Türklerin İrani (Yakın Gelecek)*, Berikan Yayınları, Ankara 2012.

AZER, San’an: *İran Türkleri*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1942.

BAYUR, Yusuf Hikmet: *Türk İnkılabı Tarihi (Fikir Cereyanları, İnkılâp Hareketleri İç Didişmeler, Birinci Genel Savaşın Patlaması)*, Cilt: II, Kısım: IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

BİLGEHAN, A. Gökdağ vd.: “İran Türklerinde Kimlik Meselesi”, *Bilgi*, Sayı: 30, Yaz/2004.

GASIMOV, Musa: “Azerbaycan Cumhuriyeti”, *Türkler*, Cilt: XIX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

GÖKALP, Ziya: *Türkçülüğün Esasları*, Haz. Kemal Bek, Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul 2003.

GÜNDÜZ, Tufan: *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri (Bozulus Türkmenleri 1540-1640)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.

HAKAN, Sinan: “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Van’da Nüfus Hareketleri (1915-1920)”, *Dünyada Van (Nüfus, Etnisite, Tarih ve Toplum)*, Der. Ercan Çağlayan, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

KAFKASYALI, Ali: “XIX. ve XX. Yüzyıl Siyasî ve Sosyal Olaylarının Güney Azerbaycan Edebiyatına Yansıması”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, Erzurum 2006.

KALAFAT, Yaşar: *İran Türklüğü (Jeokültürel Boyut)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

KARA, Polat: *Türkiye-İran İlişkileri (1923-1960)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2010.

KAYA, Mehmet: “İran Türkleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 180, İstanbul, Mayıs-Haziran 2009.

KESKİN, Arif: “İran-Türkiye İlişkilerine Genel Bir Bakış”, *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı: 12, Aralık 2009.

KOBOTARIAN, Nabi: “İran Türkleri”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 2.

LEVENDOĞLU, Mehmet Fuat: *Küresinliler Örneğinde Kültürel Kimlik (Küresinliler'in Sosyo-Kültürel Yapısı)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

MELİKZADE, Tohid: “I. Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) ve İran (Fars) Basını”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 4, Kış 2005.

MEŞKURE, Yılmaz: *Tarihi, Siyasi ve Kültürel Yönleriyle TÜRKLERİN DÜNYASI ve Türkiye'nin Dış Türkler Politikası*, Kripto Yayınları, Ankara 2010.

METİN, Barış: “Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1918-1938)”, *TSA*, Yıl: 16, Sayı: 2, Ağustos 2012.

ÖZDEMİR, Emin vd.: “1927 Tarihli Genelkurmay'ın İran Azerbaycan'ı Tedkik Raporuna Göre Bu Bölgedeki Kürt Aşiretleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 15, Eylül 2013.

ÖZTÜRK, Saygı: *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul 2008.

SAKİN, Orhan: *Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Mart 2006.

SARAY, Mehmet: *Türk İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

_____ : *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

SARPKAYA, Seçkin: “İran Türklerinin Masallarıyla İlgili Türkiye’de, Azerbaycan’da ve İran’da Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme”, *Ege Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 1, Temmuz 2018.

SÜLEYMAN SABRİ PAŞA: *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler*, Haz. Gamze Gayeoğlu, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1982.

SÜMER, Faruk: *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1972.

YEŞİLOT, Okan: “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 36, Erzurum 2008.

YİRSUTİMUR, Dilşad: “Türk Ocağı'nda İran'a Yönelik Pantürkist Bir Konferans ve Bu Konferansın Akisleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 34, Haziran 2018.

İnternet

<http://azurmia.blogfa.com/post/1881>, Erişim Tarihi: 02.07.2019.

İdare (Dahiliye Vekâleti'nin Aylık Mecmuası), Yıl: 7, Sayı: 75, Haziran 1934. ([http://www.tid.gov.tr/Makaleler/Y%C4%B117-Say%C4%B175\(1934\).pdf](http://www.tid.gov.tr/Makaleler/Y%C4%B117-Say%C4%B175(1934).pdf)), Erişim: 28.03.2019.

<http://kuresunniler.com/1333/küresunnilerin-yakın-tarihi>.